

Azərbaycan Türklərinin İstiqlal mücahidi

Osmanlı ordusunda Azərbaycan Türkləri də erməni və ասyori birləşmiş qoşunlarına qarşı vuruşmuş və bu Azərbaycanlılar Osmanlı nüfuz altında Təbrizdə də Baybaşı Yusif Ziyanın başçılığında "İttihadi İslam" Partiyasının yerli təşkilatını yaratmışdır. Bu partiyanın orqanı olan "Azərbaycan" qəzetinə Trabzonda təhsil almış gənc Azərbaycanlı şair Mirzə Rəfat redaktor təyin edilmişdi. Bu dövərdə İttihadi-İslam Partiyasının bəzi üzvləri, xüsusilə Təbrizin mücahid liderlərindən olan və Osmanlı ordusunda savaşıyan Hacı Ağa Bulun Xiyabanini özünə rəqib gördüyündən onu rəspərəslikdə suçlamış, ona görə də Təbrizdəki Osmanlı yetkililəri Azərbaycanın Demokrat Partiyasını qapadaraq Xiyabani və Nubərini həbs edərək öncə Qarsda həbsdə saxlamış, sonra isə Fars bölgəsinə sürgün etmişdilər.

Azərbaycan Türklüyü" məsələsi ilə bağlı məqalə yazan gənc şair Mirzə Tağı Rəfatın Türklərlə iş birliyində olduğu üçün partiya alınmamasına qarşı tələblər irəli sürmüş, lakin Xiyabani bu tələbləri qəbul etməmiş, Mirzə Tağı Rəfatı yenidən partiyanın orqanı olan Türkca -Farsca "Təcəddüd" qəzetinin redaktoru təyin etmiş, partiya da yeini dəyişikliklər apararaq sonralar Rza şah dövründə panfarsizmin ideoloqlarından esən Azərbaycan Türkü olan Əhməd Kəsrevinin də daxil olduğu "Tənqidçilər" fraksiyasını partiyadan kənarlaşdırmışdı.

1919-cu ildə Güney Azərbaycanda gərgin vəziyyət yarandıqı bir şəraitdə ADP çox fəal siyasi iş aparmış, ölkəni siyasi və iqtisadi cəhətdən İngiltərədən tam asılı vəziyyətə salan Vüsuqoddövlə hökumətinə qarşı mübarizəni daha da şiddətləndirmiş, xalqı ayağa qaldıraraq silahlı üsyan hazırlamış, nəhayət 7 aprel 1920-ci ildə Güney Azərbaycanda silahlı üsyan başlamışdı. Silahlı üsyan rəhbərlik etmək üçün İctimai İdarə Heyəti (İİH) təşkil olunmuş, bu təşkilata Şeyx Məhəmməd Xiyabani başçılıq etmiş, üsyançılar bu təşkilatın rəhbərliyi altında iki gün müddətində yerli dövlət idarələrini demək olar ki, ələ keçirmiş, şəhər polisi və ingilis hərbi qüvvələrini əyaletə tərk etməyə məcbur etmiş, silahlı üsyançılar qan tökülmədən qələbə çalmiş, Müstəqil Azərbaycan Hökuməti yaranmış, Güney Azərbaycanın rəsmi dövlət adı kimi "Azadistan məmləkəti" elan edilmiş və bu adın rəsmən tanınması mərkəzi hökumətdən tələb olunmuşdu.

İctimai İdarə Heyəti mərkəzdən təyin edilmiş dövlət məmurları və hərbi qulluqçuları Təbrizdən qovmuş, yerlərinə ADP-nin tanınmış üzvlərini təyin etmişdi. Təbrizdə başlanmış üsyan tədricən Güney Azərbaycanın digər mahal və şəhərlərini də əhatə etmiş, İran Konstitusiyasına uyğun olaraq Demokratik islahat, torpaq reformu, mərkəzdə Milli Meclisin yenidən seçilməsi və Əyalət Əncümenlərinin yaradılması haqqında müraciətə cavab verilməyindən İctimai İdarə Heyəti Milli Hökuməti yaratmış, Şeyx Məhəmməd Xiyabani Milli Hökumətin rəhbəri seçilmişdi. Mərkəzi Hökumətin tərkibinə ADP-nin 20 nəfər üzvü daxil edilmiş, Milli Hökumətin mərkəzi orqanı olan "Təcəddüd" qəzetinin redaksiyası vəlihedinə iqləmətəgi olan Ala Qapıya köçürülmüş, beləliklə Təbrizdə mərkəzdən təyin edilmiş heç bir məmur qalmamışdı.

İlk əvvəllər hərəkət rəhbərləri Azərbaycana muxtariyyət verilməsi, Konstitusiyasının təkmliləşdirilməsi və konstitusiyalı monarxiya tərəfdarı kimi çıxış edirdilərsə, Milli Hökumət yaradıldıqdan sonra artıq İranda monarxiya rejiminə təgvi

və Respublika yaradılması fikrini irəli sürməyə başlamışdılar. Cəmi 5 ay yaşamasına baxmayaraq Milli Hökumət kənd təsərrüfatı, maarif, maliyyə, səhiyyə, ədliyyə, vəqf, hərbi işlər və s. sahələrdə istibdad əleyhinə üsyan, əcnəbi istilasına qarşı müqavimət, pozucu ünsürlərlə mübarizə, şücaət, qeyrət və mətanət tələb edir. Bunların hamısı pak övladların ruhunda vardır. Keçmişin xarabalığı üzərində gələcəyin sarayları yüksəlməlidir. Ey ölməz Azərbaycan! Bu ümidləri doğrult, başını uca tut, yaşa, həmişə yaşa!" və s. kimi söyləmələri bu gün belə Güney Azərbaycan Türklərinin Milli Hərəkatına yön verməkdə, onu yeni - yeni qələbələrə ruhlandırmaqdadır.

Bu hər iki hərəkat - Məşrutə inqilabı və Xiyabani hərəkatı hətta Əhməd Şah Qacar da öz təsirini göstərmiş və onda xarici istismarçılara qarşı yüksək ruh yaratmışdır. Belə ki, hələ 1919-cu ildə İngiltərənin nökəri olan Vüsuqoddövlənin təklif etdiyi təhqirəmiz müqaviləni Əhməd Şah Qacar müxtəlif təzyiqlərə baxmayaraq rədd etmişdi ki, bu da onun qərib müstəmləkəçilərinə qarşı mövqeyini göstərirdi. Ona görə də Əhməd Şah Qacarı fikir, demokratiya və müasirlik planlarından imperialist qüvvələr və istismarçılara bağlı olan təbəqələr, xüsusilə Qacarlar dövlətində xaricilərin əli ilə yüksək ali hərbi rütbələrə yiyələnən məmurlar qorxuya düşmüş və Qacarlar dövlətini 1925-ci ildə devirib 1000 illik Türk hakimiyyətinə son qoymuş, mehtərbaşı Rzanı hakimiyyətə gətirmişdilər.

Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin : "Ey əziz Azərbaycan! Sen bir iti gözənsən ki, İran səninlə çağdaş mədəniyyətə baxır", "Bir xalqın şərafəti üçün birinci şərt onun müstəqil olmasıdır. Müstəqil olmayan bir xalqın əzmi və hörməti yoxdur", "Ey

Azərbaycan! Ey Azərbaycan demokratiyası Sən təcəddüd və təkamülün geniş meydanının tənha yolçususan! Sən təcürbə keçmişən, imtahandan çıxmısan və indi Sənin qarşında yeni bir dövr açıdır. İstibdad əleyhinə üsyan, əcnəbi istilasına qarşı müqavimət, pozucu ünsürlərlə mübarizə, şücaət, qeyrət və mətanət tələb edir. Bunların hamısı pak övladların ruhunda vardır. Keçmişin xarabalığı üzərində gələcəyin sarayları yüksəlməlidir. Ey ölməz Azərbaycan! Bu ümidləri doğrult, başını uca tut, yaşa, həmişə yaşa!" və s. kimi söyləmələri bu gün belə Güney Azərbaycan Türklərinin Milli Hərəkatına yön verməkdə, onu yeni - yeni qələbələrə ruhlandırmaqdadır.

Bu hər iki hərəkat - Məşrutə inqilabı və Xiyabani hərəkatı hətta Əhməd Şah Qacar da öz təsirini göstərmiş və onda xarici istismarçılara qarşı yüksək ruh yaratmışdır. Belə ki, hələ 1919-cu ildə İngiltərənin nökəri olan Vüsuqoddövlənin təklif etdiyi təhqirəmiz müqaviləni Əhməd Şah Qacar müxtəlif təzyiqlərə baxmayaraq rədd etmişdi ki, bu da onun qərib müstəmləkəçilərinə qarşı mövqeyini göstərirdi. Ona görə də Əhməd Şah Qacarı fikir, demokratiya və müasirlik planlarından imperialist qüvvələr və istismarçılara bağlı olan təbəqələr, xüsusilə Qacarlar dövlətində xaricilərin əli ilə yüksək ali hərbi rütbələrə yiyələnən məmurlar qorxuya düşmüş və Qacarlar dövlətini 1925-ci ildə devirib 1000 illik Türk hakimiyyətinə son qoymuş, mehtərbaşı Rzanı hakimiyyətə gətirmişdilər.

Aydın Mədət oğlu Qasımlı
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent